

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BALOGH Sándor: Belső migráció Afrikában

Eredeti közlés/Original publication:

Afrika Tanulmányok, 2011, V. évf., 4. sz., 74–81. old. (első utánközlés: *Afriport*, 2012. augusztus 3.)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.265

Dátum/Date: 2013. április/April 4.

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

BALOGH Sándor: Belső migráció Afrikában, *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–12. old.**, No. 000.000.265, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Nagyobb magyarországi közönyvtárak (jelen javított változat elektronikus kézirata az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Archívumában)

Kulcsszavak/Key words

migráció Afrikán belül, a migráció okai, kétkézi munkások és értelmiségiek a migrációban, agyelszívás, belső menekültek (IDP), hazautalás, nők növekvő számban a migrációban, a migráció célországai: Maghreb, Líbia, Zambia egy időben, Dél-Afrika, Ghána, Elefántcsontpart, Szenegál, bevándorlók elleni megmozdulások, migráció és AIDS/HIV, a migráció pozitív és negatív következményei, afrikai integrációs kísérletek, klímavándorlás, akadálytalan belső vándorlás biztosítása, / migration within Africa, causes of migration, manual workers and intellectuals in migration, brain drain, internally displaced persons (IDP), remittances, increasing numbers of women in migration, destination countries of migration: Maghreb, Libya, Zambia at a time, South Africa, Ghana, Ivory Coast, Senegal, protests against emigrants, migration and AIDS/HIV, positive and

negative consequences of migration, integration attempts in Africa, climate migration, accessibility for smooth migration

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

BELSŐ MIGRÁCIÓ AFRIKÁBAN

Balogh Sándor

Magyarország, Budapest – Az Európai Integrációs Alap által támogatott „Feketén-fehéren – Itt vagyunk!” projekt keretében az *Afrika Tanulmányok* hasábjain jelent meg először az Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) elnöke, Balogh Sándor írása a migrációról. Most a szerző jóváhagyásával az *AfriPORT* is közli a tanulmányt. (És immár az *AHU Afrika-Tudás Tár* honlapján is megtalálható – javított kiadásban – a kérdéskörhöz irodalmi anyagot kereső szakemberek és érdeklődők számára.)

Ha a migráció és az Afrika szavakat egy mondatban halljuk, szinte automatikusan az Európába áramlók tömegei jutnak eszünkbe. A Szicília partjait elérni kívánó lélekvesztők, konfliktusok elől menekülők vagy csak a jobb megélhetés eléréséért évente valóban tömegek indulnak el a világ gazdagabb részébe. Valamikor a történelem kezdetei előtt az emberiség bölcsője szintén Afrika volt, ahonnan elődeink együtt indultak el közös vándorútjukra...

Azonban ezek a ma is létező vándorutak hihetetlenül zsúfoltak. A távolság is hátráltató tényező, ezért akik valóban el akarják hagyni otthonukat, azok legtöbbször nem a kontinensen kívüli, hanem Afrikán belüli célállomást keresnek maguknak.

Mekkora tömegekre kell gondolnunk? A világon mintegy 17 millió afrikai migráns él, akik közül mintegy 12–13 millió a kontinensen belül talált magának új hazát. (McKenzie 2009) Az IDP-kel együtt ez a szám elérheti a 26 milliót is (McKenzie 2009) (Ez a szám egyébként megegyezik azzal, amennyi rabszolgát a becslések szerint a 18.–19. század folyamán elhurcoltak Afrikából.) A többség tehát a hiedelmekkel ellentétben nem a fejlett világba vándorol. Azonban a hiányos információk miatt ezek a számok csupán durva becslések.

A következőkben igyekszem bebizonyítani, hogy az Afrikán belüli migráció milyen hatalmas méreteket ölt, milyen hatása van az országok gazdaságára, stabilitására, és a felmerülő problémákra megoldási lehetőséget jelentő integrálódásról is említést teszek.

A migráció okai

Az őskortól kezdve egészen napjainkig az emberek azért vándorolnak, mert remélik, hogy máshol jobb életet kezdhettek. Még a vadászó elődeink is a maguk viszonyai között a jobb megélhetést keresve vándoroltak, akár több ezer kilométert, csakúgy, mint a kongói, portékájukat akár több hónapig is toló kerékpáros árusok, a zimbabwei orvosok Dél-Afrika irányába, vagy ahogy a szomáliai menekültek Szicília irá-

nyába tartanak. Mindannyian ugyanannak a célnak az érdekében kerekedtek/kerekednek fel: a lét és az élelemszerzés biztonságaért, még ha ennek ma már mások is a módszerei mint egykor. Az pedig ezek után csak részletkérdés, hogy vándorlás, kereskedelem, kalandvágy, ösztön, fejlődés iránti vágy, segítségnyújtás, családegyesítés, gazdasági ok, környezeti károk miatti ellehetetlenülés, politikai instabilitás vagy idénymunka a kiváltó oka.

A befogadó országok legtöbbszörre munkaerőhiányban szenvednek, vagy a növekvő gazdaságuk igényli a nagy tömegű, a helyi minimálbérnél kevesebért is dolgozni hajlandó bevándorlókat. Ugyanakkor sokszor hiányt szenvednek kellően képzett szakemberek, értelmiségiek tekintetében is.

Az agyelszívás jelensége Afrikában is létezik. A magasan képzett munkások, szakemberek első hullámban az 1970-es években – főleg Ugandából, Zimbabwéből, Szenegálból – Dél-Afrikába vagy a kontinensen kívülre távoztak. (Adepoju, 2004) Azonban az elmúlt években a kontinensen belül is kialakult az „agyelszívás”: Gabon, Botswana, Namíbia, Dél-Afrika jelentenek alternatívát a Nyugat, a Maghreb és a Perzsa-öböl államaihoz képest. (Adepoju, 2004) Meglepő módon azonban gyakori, hogy a kivándorolt értelmiség évekkel később hazatér, és otthon fekteti be tudását és megtakarításait. Ezt „agycirkulációnak” lehet nevezni. (Adepoju, 2004) Talán a jövőben az „agyelszívás” ily módon a szegény országok javát is szolgálhatja majd.

Külön kell megemlíteni az ún. belső menekülteket (IDPs – Internal Displaced Persons), akik saját országuk területén „vándoroltak” más helyekre, nem kizárólag a saját akaratukból. Az ő helyzetük azért jelent különleges problémát, mert nem „klasszikus” menekülteknek számítanak, ugyanis nem egy másik ország területén kerestek menedéket. Általában konfliktusok hatására nő meg a számuk, de vannak ún. gazdasági IDP-k is. A munkahelyeket kereső, illetve idénymunka miatt elköltözők tömegei nemcsak a célországuk gazdaságát építik, hanem abban az esetben, ha

van otthonhagyott családjuk – és Afrikában kinek nincs –, a hazautalt összegekből saját hazájukat is támogatják. Egyáltalán nem elhanyagolható bevételek ezek. Egyiptom például a Szuezi-csatorna éves működtetéséből mintegy 5 milliárd dollár bevételre tesz szert, míg külföldön dolgozó állampolgárai évi mintegy 7 milliárd dollárt utalnak haza. Bissau-Guinea-ban, Szenegálban, a Zöld-foki szigeteken ezek a tranzakciók az éves bruttó nemzeti össztermék (GDP) 5%-t adják. (McKenzie, 2009) Kiemelkedik Lesotho, ahol a GDP majd egyharmada a külföldön, főleg Dél-Afrikában dolgozó vendégmunkások hazautalásaiból származik. Szakértők szerint a nem hivatalosan hazautalt pénzösszeg nagysága egy év alatt 30 milliárd dollár lehet, hiszen a hivatalos banki hazautalás tranzakciós díja magas (akár 10%-is lehet) (McKenzie, 2009), emiatt sokan nem élnek vele, így a statisztikák nem mutatják a tényleges nagyságrendet. Más becslések szerint az Afrikába juttatott segélyek mértékét is meghaladja a hazautalt összegek nagysága. (Arról viszont még ennyi adat sincs, hogy mekkora összeget utalnak haza a kontinensen belül maradók.) A migránsok leginkább a szomszédos országokba utaznak, ahol főleg idénymunkát végeznek. Persze a legszegényebbek azt sem engedhetik meg maguknak (nem tudnak rá megoldást találni), hogy valahogy átjussanak a másik államba. A gazdasági folyamatok hatásaként egyébként érdekes átrendeződés ment végbe az utóbbi időkben a migránsok nemi megoszlását tekintve, ugyanis egyre több nő keres jobb életet más országban. Eddig a világtörténelemben mindig a férfiak vándoroltak el, míg a gyengébbik nem otthon maradt, és gondoskodott a családról. Mára ez megváltozni látszik, a nők ugyanis olyan szektorokban dolgoznak, amelyeket kevésbé érint a gazdasági válság (leginkább a szolgáltatóipar egyes ágai). Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hagyományos férfi munkalehetőségek köre is szűkül, észre kell vennünk, hogy a tradicionális afrikai női szerepkör átalakul, és családfenntartó válik belőlük. Nem csak feminizálódást, hanem „kommerciálódást” is megfigyelhetünk a migrációs trendek változásában. (Adepoju, 2004) Az eddigi mezőgazdasági és ipari vendégmunkások szerepe kezd leértékelődni a szolgáltató iparban dolgozókhoz képest. Ez okozza többek között a nők nagyobb arányú részesedését a vándorlásban. A szervezett bűnözés különösen elterjedt Fekete-Afrikában, ezért a migrációt is átszövi. Sokszor az embercsempészek csapdájába esnek azok, akik csak jobb megélhetést keresnek. Az ilyen bűnözői csoportok főleg a nőket használják ki, akiket prostitúcióra kényszerítenek, a férfiakat pedig szinte rabszolgasorban tartva ingyen dolgoztatják.

A migráció irányai Észak-Afrika vándorai a földrajzi közelség miatt leginkább Európa irányába tartanak, azonban megfigyelhetünk migrációt egymás irányába is. A kis lakosságszámmal rendelkező Líbia például évtizedekig kedvelt célország volt a Maghreb államok, illetve a Száhel-övezet lakosai számára. A Szaharától délre azonban már más a helyzet. Sokan Észak-Afrikát veszik célba, a veszélyes, sivatagon át vezető utakon. Azonban ha csak a szubszaharai területeken végbemenő vándorlást nézzük is, két fő tendenciát figyelhetünk meg: északról délre, és a belső területekről a tengerpart irányába tartanak a legtöbben. (Adepoju, 2004) Kivételek persze vannak. Az 1980–1990-es évek káros gazdasági folyamatainak következtében Nyugat-Afrika országaiból származó migránsok számos új célországot „fedeztek fel” maguknak, amelyekhez addig semmilyen történelmi, gazdasági vagy politikai kapcsó-

lattal nem kötődtek. A Száhel-övezetbeliek például korábban Zambiába vándoroltak, annak gazdasági összeomlása után pedig Dél-Afrika vált célországukká. Utóbbi már 1994 előtt több hullámban is fogadott be migránsokat, sokszor nem is hivatalosan. Hagyományosan a szomszéd országokból, később pedig Kongóból, Maliból, Ugandából, Ghánából, Nigériából, Kenyából, Sierra Leonéból érkeztek képzett szakemberek, akik jól elkülönült csoportot alkottak a korábbi alulképzett bevándorlókhoz képest. Aztán a függetlenség kikiáltása óta ezekből az államokból érkezők főleg kisebb boltok nyitásával, illetve cégek alapításával próbálnak szerencsét, meglehetősen nagy befolyást gyakorolva Dél-Afrikára. Munkahelyeket teremtenek, felpézdítik a gazdaságot stb., magyarán értéket teremtenek. (Adepoju, 2004)

Egy érdekes migrációs láncot is megfigyelhetünk, amely úgy alakul ki, hogy a vidéki munkaerő a saját országa városainak azon munkahelyeit tölti be, amelyek a kivándorolt urbánus lakosság miatt betöltetlenül marad. Mali, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Gabon jó példák erre. Sok esetben azonban nem a hazai vidéki lakosság, hanem a külföldről bevándorlók töltik be ezeket az üres helyeket, számos esetben súlyos feszültségeket keltve ezzel. (Adepoju, 2004)

A legfőbb befogadók: Ghána, Elefántcsontpart, Szenegál, illetve természetesen a Dél-afrikai Köztársaság. Elefántcsontpart fogadja be a legtöbb vándorlót, egészen pontosan 2,4 milliót, akik kakaó-, kávé- és banánültetvényeken dolgoznak. 1,8 millió vendégmunkással Dél-Afrika a második a sorban, ahol a bányászat igényli a munkaerőt. Ghánában is majdnem 1,8 millió migránst találhatunk, akik a helyi iparban találnak megélhetést. Meglepő, hogy az újonnan létrejött Dél-Szudán is felkeltette jó pár ugandai és kenyai kereskedő figyelmét. (Hettyey, 2011)

A migráció következményei

A hagyományos afrikai társadalmakra jellemző a vendégszeretet, ami például abban nyilvánul meg, hogy a messziről jötteket örömmel üdvözlnek, és önzetlenül látják vendégül. Sajnos az elmúlt évtizedekben ez szinte kihalt a szokások közül, és gyakran nyílt és erőszakos idegengyűlölet fogadja a bevándorlókat. Ez több, részben érthető okból ered.

Korábban említettem, hogy a vendégmunkások kölcsönös hasznot hajtának a befogadó és a kibocsátó államnak is: az egyiknek a gazdaságát pörgetik fel, a másikban pedig az otthon maradottaknak a hazautalt összegek útján segítenek. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a bevándorlók a hazai munkaerő elől foglalják el a munkahelyeket. Hogy miért külföldiek biztosítják bizonyos esetekben a munkaerőt? A válasz egyszerű: kevesebb bérért, szerződés nélkül, sőt, sokszor embertelen körülmények között is hajlandók dolgozni. Dél-Afrika szolgáltatott erre kiváló példát 2008-ban, amikor országszerte bevándorló-ellenes megmozdulásokra került sor 62 ember halálát okozva. A dél-afrikaiak azt kifogásolták, hogy egy zimbabwei vendégmunkás 65 randért is hajlandó dolgozni, míg a minimálbér 90 rand. (Hettyey, 2011)

A bevándorlók elleni gyűlölet másik hírhedt esete Elefántcsontparton fordult elő. Itt egészen az 1990-es évekig békében éltek egymás mellett a bevándorlók és a helyi többségi populáció, ám Henri Konan Bédié elnökjelölt éppen a választások előtt elérte, hogy csak az lehessen jelölt, akinek a felmenői elefántcsontpartiak. Ezzel megteremtette az ún. ivoirité fogalmat, amely megfosztotta az állampolgárságtól és a politikai részvételtől a nem őshonos lakosokat, akik az ország népességének közel 30%-át tették ki. Véres, több évig tartó polgárháború tört ki, amely a 2010-es választásokkal ért volna véget, ám a vesztes Gbagbo nem ismerte el az eredményt, újabb háborút robbantva ki, amely végül 2011 áprilisában fejeződött be jelentős francia beavatkozás eredményeként. Elefántcsontpart szomorú esete annak, hogy a politika saját érdekének védelmében milyen pusztításra képes, kihasználva egy ország etnikai összetételének érzékenységet. (Hettyey, 2011)

A migráció tehát átalakíthatja a politikai rendszert is, hiszen ha állampolgárságot kapnak a bevándorlók, akkor az ő szavazataikkal is számolni kell. Nem csoda, hogy számos esetben kampányolnak rasszista és idegengyűlölő jelszavakkal az elnökjelöltek, a gazdasági válsághoz való „hozzájárulásukkal” és a növekvő bűnözéssel a külföldieket vádolva. Sőt, bizonyos helyeken, ilyen például Dél-Afrika is, a migránsokat vádolják a HIV/AIDS terjesztésével.

Jövőkép

Mit lehet tenni a migráció ellen? Célravezetőbb inkább azt kérdezni: kell-e egyáltalán a migrációra megoldást keresnünk? Úgy látjuk, hogy – igenis – léteznek pozitív és hasznos oldalai is a lakossági helyváltoztatásnak, hiszen például elősegíthetik az integrációt bizonyos régiókban, ez pedig mindenképpen támogatandó. A negatív hozadékait (idegengyűlölet, emberkereskedelem, emberi jogok sárba tiprása) pedig

éppen azért kell leküzdeni, hogy ezt az üdvözlendő folyamatot ne hátráltassa. Megoldást kellene tehát ezekre találni.

A gazdasági különbségek, amelyek mindenhol a világon, nem csak Afrikában, vándorlásra készítetik az embereket, nagyon nehezen küzdhetőek le. Hatványozottan érvényes ez az afrikai kontinensen. Viszont az érintett országok regionális összefogása sok mindenre, így a gazdaságaik összehangolására is lehetőséget adhat.

Ma is számos integrációs kezdeményezéssel találkozhatunk Afrika-szerte: Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (Southern African Development Community SADC), Kelet-afrikai Közösség (East African Community EAC), Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (The Economic Community of West African States ECOWAS), hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ezek a kezdeményezések képesek lehetnek egyrészt arra, hogy megfelelő jogi háttérrel biztosítsanak a migránsok jogainak védelme érdekében; másrészt arra, hogy elősegítse, az afrikai országok egymás gazdaságait összehangolva, egymást kiegészítve nagyobb gazdasági önállóságra telessenek szert. Az egész Afrikát átfogó egyezmények elfogadása és a tartalmuk betartatását ellenőrző intézményrendszer létrehozása egyelőre még várat magára. Mindez pedig nem valósítható meg addig, amíg nem sikerül a politikai bizonytalanságot és a konfliktusok számát csökkenteni, hiszen ez csakis a számos államot magába foglaló földrész kontinensnyi méretű integrálódása útján valóra váltható.

Az egyes országok viszont sokszor nem látnak mindig komoly lehetőséget az integrálódásban, félnek attól, hogy ez csak a további bevándorlást segítené elő. Szinte meglepőnek tekinthető előrelépés azonban történt ezen a területen, ugyanis a fent említett három gazdasági szervezet már írt alá egyezményt a személyek szabad mozgásáról. 1993-ban az abujai egyezmény létrehozta az Afrikai Gazdasági Közösséget (African Economic Community), amelynek célja a régiók közötti mobilitás elősegítése. Az Új Társulás Afrika Fejlődéséért (NEPAD New Partnership for African Development) nevű együttműködés szintén a mobilitást és a fenntartható fejlődést igyekszik elősegíteni. A NEPAD sikereket is ért már el. Igény lenne a határok hatékonyabb ellenőrzésére is, legalább az integrációkban részt vevő egyes országok között. A porózus Afrikai államhatárokon ugyanis könnyen át lehet csempészni az embereket. Ennek megakadályozása viszont szinte teljesíthetetlen feladat.

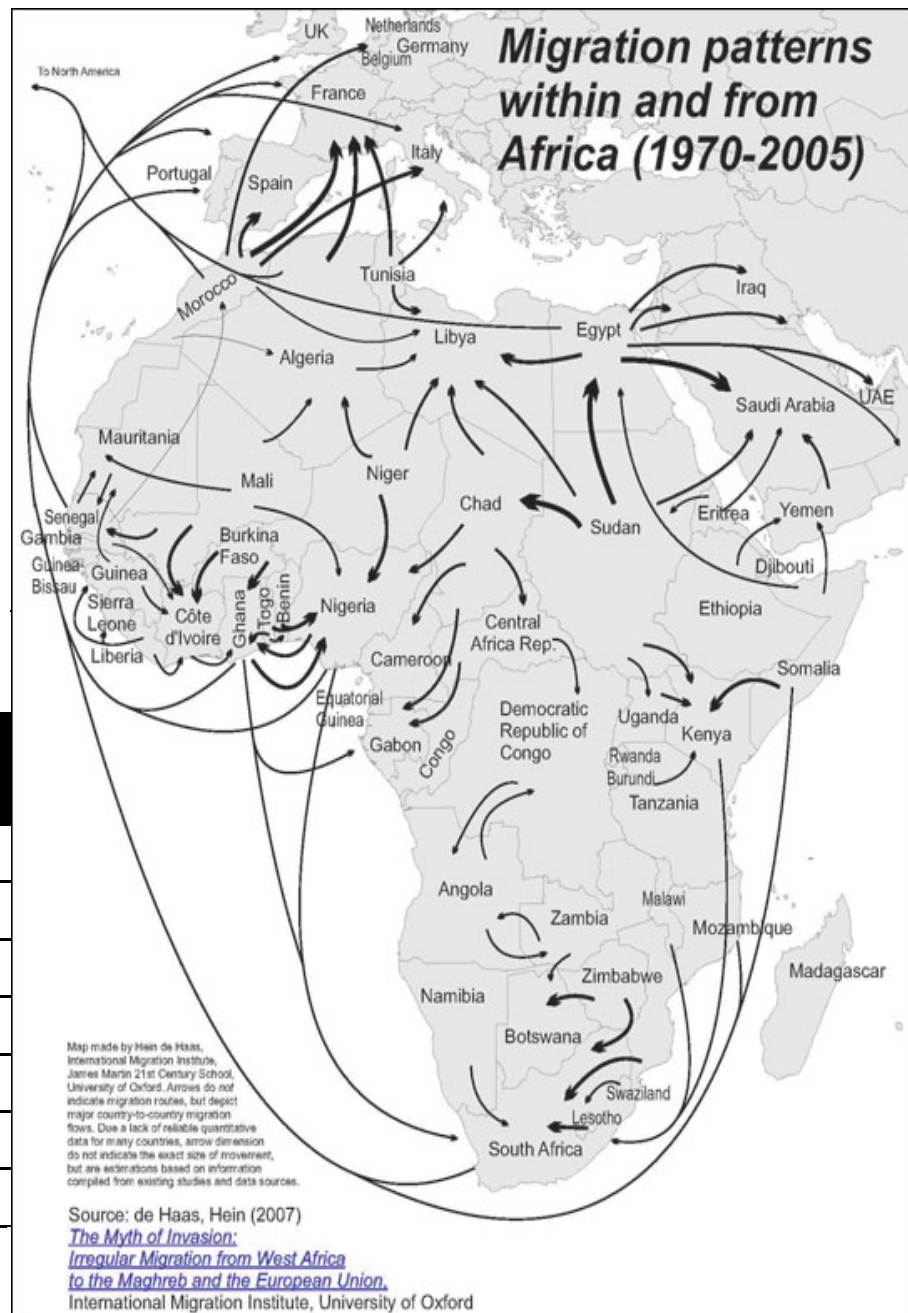
A globális klímaváltozás szinte elkerülhetetlen, amely nagyfokú elsivatagosodást és vízhiányt okoz Afrikában. Ez milliók lakhelyét fogja élehetetlenné tenni. Ennek következtében várhatóan egy újfajta migráció, az ún. „klímavándorlás” fog kialakulni. Mivel ilyenre az emberiség történelmében nem volt példa, azt sem lehet pontosan eldönteni, hogy ezek az emberek migránsok vagy menekültek lesznek-e. A Száhel-övezetből a délre vándorlók száma várhatóan emelkedni fog. Talán megoldást jelenthet erre az Obasanjo volt nigériai elnök által szorgalmazott Nagy Zöld Fal és a magyar ötletként napvilágot látott (kidolgozója dr. Steier József) Zöld-Szahara nevű projekt, amelyek során gigantikus erdősáv telepítésével kívánják a sivatag terjedésének útját állni. (afriport.hu 2011)

Ugyanakkor a HIV/AIDS hatásáról is említést kell tenni. Hiába a demográfiai robbanás, ha a lakosság nagy része várhatóan alacsony életkort fog megélni, ami a jövőben komoly gondokat fog okozni az emberi erőforrás tekintetében. A betegség megfékezése, számos gazdasági ok mellett, a munkaerőpiac stabilizálása érdekében is fontos. A nemrég meghalt líbiai elnök, Kadhafi volt a többek között az ikonikus Kwame Nkrumah volt ghánai elnök által is szorgalmazott ún. Afrikai Egyesült Államok létrehozásának egyik legfőbb támogatója. Ettől a céltól ugyan még messze vagyunk, de ígéretes együttműködések már kialakultak Afrikában, amelyek remélhetően nélkülözhetetlen és pozitív hatású tényezők lesznek a közeljövőben, és akadálytalanabbá tehetik a kontinens jobb létre vágyó migránsainak sok szenvedéssel és nehézséggel kikövezett, ezernyi akadállyal zsúfolt vándorútját.

FÜGGELÉK1. táblázat:

A Világbank 2007-es adatai alapján készült a táblázat

Évente hazautalt pénz mennyisége (millió dollár)	Évente hazautalt összeg aránya az éves GDP-hez képest
--	---

Felhasznált irodalom

ADEPOJU, Aderanti

2004 Changing Configurations of Migration in Africa, *Migration Information Source*

<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=251>
 2011.11.19.

ANON

2006 Africa: Migration and Development, *Africa Focus Bulletin*, Sept. 16

- <http://www.africafocus.org/docs06/mig0609b.php> 2011.11.19.
- ANON
2011 Forced Migration Online,
<http://www.forcedmigration.org/research-resources/regions/africa>
2011.11.19.
- ANON
2011 Magyarok „zöldítik” Afrikát
<http://www.afriport.hu/hirek/gazdasagi-hirek-magyarorszag/9495-magyarok-zoelditik-a-szaharat.html> 2011.11.20
- De HAAS, Hein
2011 International Migration Institute
<http://www.heindehaas.com/africaMap.html> 2011.11.20.
- GALLUP
2011 <http://www.gallup.com/poll/147446/three-percent-worldwide-international-remittances.aspx> 2011.11.20.
- GLIED, Viktor – BUMBERÁK, Maya
2011 Klímavándorlás, klímaigazságosság és globális NGO-k Afrikában?, *Afrika Tanulmányok*, 5. évf., 3. szám, 5-32. old.
<http://www.afrikatanulmanyok.hu/htmls/tanulmanyok.html?essayID=993>
2011.11.20.
- HETTYEY, András
2011 Nem jutnak tovább Afrikánál az afrikaiak, *Index*
http://index.hu/kulfold/2011/09/18/nepvandorlas_afrikaban/
2011.11.19.
- McKENZIE, R. L.
2009 Migration: A Constant Search for Opportunity, *The Africa Report*,
october-november
<http://www.theafricareport.com/Columns/migration-a-constant-search-for-opportunity.html>
- WORLD BANK DATABANK
<http://www.worldbank.org/>